

Matros Olha,
docent,
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
Uman
Ukraine

Pidvalna Iuliia,
docent,
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
Uman
Ukraine

Lilia Morgay,
Ph.D. student,
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
Uman
Ukraine

**СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНІ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ТА
ПРОСВІТНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ОЛЕКСІЙ АНДРІЄВСЬКИЙ, ІВАН ЛУЧИЦЬКИЙ,
НИКИФІР ГРИГОРІЇВ**

Сучасний стан розвитку Української держави позначений великим інтересом суспільства до своєї минувшини – історії, науки, культури. Зросли прагнення і науковців до пізнання освіти, педагогічної науки, її історії, завдяки чому нагромаджуються історико-педагогічні знання, виринають із забуття імена українських просвітників, педагогів, культурних діячів, які своєю діяльністю закладали підвалини української державності. У нинішніх умовах зазіхань на українську територію, українську державність, спотворення підходів до розкриття історії нації, здатності творити і розвивати власну державу актуальним стає вивчення поглядів та ідей педагогів-просвітників початку ХХ ст., які свою діяльність спрямовували на національну ідентифікацію українського народу, розвиток унікальності та

самобутності українців як нації.

Друга половина XIX – початок XX століття характеризується широкою зміною соціально-педагогічного процесу. Помітний вплив на ці зміни мали ліберальні реформи, зокрема освітня реформа в Російській імперії – вплив ідей гуманізму та просвітництва.

Особливого значення нині набуває можливість повернення до наукового обігу забутих, замовчуваних імен вітчизняних педагогів, творча спадщина яких містить просвітницькі, виховні та дидактичні ідеї, що можуть доповнити історію теорії і практики виховання та навчання, національної освіти і шкільництва. Академік О. Сухомлинська зауважує, що «...життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загальнопедагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки і духу» [18, с. 43].

Довгий час аналіз історико-педагогічного процесу, традиційний для радянського дискурсу на основі принципів партійності й класовості, не дозволяв об'єктивно висвітлювати історію української національної школи та педагогічної думки. Багато імен подвижників українського відродження і національної освіти, їхні ідеї і здобутки, педагогічні події, факти та явища минулого цілеспрямовано піддавалися забуттю.

Дослідження творчої спадщини вітчизняних педагогів, наукове пізнання їхніх ідей і поглядів, які містять у собі надзвичайно цінний фактологічний матеріал про самобутні явища, сімейні звичаї та обряди, побут українців, мають наукове, та суспільно-виховне значення, сприяють всебічному розширенню світогляду, духовному збагаченню й культурному відродженню нації, подальшому утвердженню України як рівноправного учасника глобальних цивілізаційних процесів.

З вище перерахованих факторів в Україні починає формуватися покоління педагогів, метою та завданням яких було розроблення та бачення соціально-виховної роботи. Яскравими представниками цього руху є Олексій Андрієвський, Іван Лучицький та Никифір Григорієв.

Вивчення й аналіз персоналій як окремого предмета історико-педагогічного дослідження має важливе значення, оскільки особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи та відображає загальнопедагогічний досвід певного періоду. Тому звернення сьогодні до спадщини сучасників тих буремних подій, навіть прочитання їхнього наукового доробку є особливо актуальним [19].

В умовах формування сучасної української держави особливий інтерес становить педагогічна думка, зокрема періоду визвольних змагань українського народу. Саме з цією добою пов'язує наш час змістова аналогія – у пошуках форм і шляхів формування української свідомості [3, с. 122].

Вивчення та узагальнення творчої і наукової спадщини вітчизняних педагогів та їх досвіду розробки питань особливо актуальним видаються нині, у час активного пошуку шляхів реформування вітчизняного педагогічного процесу. Наукова спадщина О. Андрієвського, І. Луцицького Н. Григорієва через політичні процеси тривалий час залишалася табуованою для вітчизняних дослідників. Тому аналіз та осмислення поглядів педагогів на соціально-виховні ідеї видається особливо актуальним.

Сучасні вчені розглядають виховний процес як перетворюючу діяльність педагогів, спрямовану на зміну свідомості, світогляду, психології, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності. Така діяльність педагогів, на думку академіка І. Беха, сприяє якісному зростанню і вдосконаленню особистості [7, с. 6].

Світовий соціально-історичний досвід дозволяє визначити головну мету виховання як формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціальної і професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатної сприймати й примножувати його цінності. Цілі виховання визначають його зміст, методи та засоби, дія яких має забезпечити очікуваний результат [6].

Виховання – багатофакторний процес, що залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. «До об'єктивних відносять соціально-

історичні особливості, культурні традиції країни, прийняту в ній систему освіти. До суб'єктивних – особистісні якості педагогів, рівень їхньої педагогічної майстерності, психологічні особливості та ціннісні вподобання учасників виховного процесу», – наголошує І. Бех [6].

Учений зазначає, що критеріями вихованості людини можуть бути: I) ступінь її сходження і повнота оволодіння загальнолюдськими й національними гуманістичними та морально-духовними цінностями, що становить основу відповідних учинків; II) рівень якостей особистості, набутих нею в процесі виховання [6].

За професором С. Гончаренком, виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямована на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входять як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють до певної міри стихійно. Засобом виховання є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, переконання, привчання й навчання [9, с. 53].

Сучасні вчені головну мету виховання визначають як формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості, підготовленої до ініціативної соціалізації та професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатної сприймати й примножувати його цінності [7, с. 7].

Соціальне виховання забезпечується суспільством та державою в організаціях, що спеціально створюються для його здійснення (школа, позашкільні заклади, дитячі та молодіжні організації). На розвиток суспільства впливають соціальні чинники, які зумовлюють розвиток суспільства, явища або процесу, що несуть за собою зміни.

Особливе місце серед кагорти педагогів посідає просвітник, педагог, історик, архівіст, редактор, громадський діяч, дослідник української культури – Олексій Олександрович Андрієвський (1845 – 1902 рр.). Педагог відіграв вагомую роль у національно-культурній та соціально-виховній діяльності кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Його багатогранна діяльність привертала увагу

Олексій Андрієвський (1845 – 1902 рр.)

науковців-дослідників у різні періоди розвитку наукової думки. Просвітницька спадщина О. Андрієвського, його педагогічні погляди та ідеї є загальноісторичним надбанням, адже зорієнтовані на розвиток української державності, українського народу та національної освіти загалом.

Свою педагогічну діяльність О. Андрієвський розпочав у 1866 р. Саме в цей час, Міністерство народної освіти очолив Д. Толстой, який увійшов в історію вітчизняної освіти як великий прихильник класичної освіти і автор контрреформ, які полягали у повному перегляді реформ попереднього міністра О. Головніна. Під час цих подій О. Андрієвський не залишився осторонь і висловив свою думку стосовно питання про реформування середньої школи та виховних процесів, які у ній відбувалися. Саме тоді педагогічна громадськість погоджувалася в тому, в розпалі дискусій, що сучасна школа не відповідає вимогам дня і має цілий ряд недоліків. Це визнавало і саме Міністерство народної освіти. У своєму циркулярі на ім'я попечителів навчальних округів від 8 липня 1899 р. міністр звертав увагу на наявні недоліки в середній школі: 1) відчуженість школи від сім'ї, бюрократизм, формалізм, що створює хибні стосунки між учителями і учнями; 2) виховні ідеї та етичні норми; 2) відсутність уваги до індивідуальних особливостей учнів, нехтування моральним і фізичним

вихованням; 3) небажана спеціалізація з молодших класів; 4) перевантаження учнів розумовою роботою; 5) неузгодженість програм між собою і з навчальним часом, наповнення їх зайвими вимогами; 6) недостатність викладання російської мови, літератури та історії, ознайомлення з навколишньою природою; 7) зайві вимоги у викладанні стародавніх мов; 8) недостатня розумова зрілість випускників гімназій; 9) незадовільна підготовка навчання в реальних училищах [16, с. 711].

Педагог постійно цікавився новинками в педагогіці, сам працював над нововведеннями в школі навчальни-виховних процесів.

О. Андрієвський вважав, що розглядаючи питання реформи середньої школи, насамперед слід з'ясувати, які завдання взагалі цієї школи, які педагогічні вміння можуть взяти учні від своїх вчителів. Просвітник був переконаний, що якби Міністерство для себе до кінця з'ясувало завдання середньої школи, то йому довелось би визнати, що школа «повинна бути єдиною» [1, с. 113]. У рамках реформи школи О. Андрієвського особливо турбувало питання здоров'я та виховання учнів. Педагог наголошував, що одного навчання замало, потрібно навчати учнів виховних ідеалів, принципів поведінки, етичних норм спілкування [1, с. 113].

Незважаючи на напружену політичну гнітючість, О. Андрієвський не забуває про соціальне життя суспільства, зокрема дітей-сиріт. Протягом усього свого життя педагог переймався долею дітей, які перебували у сирідських будинках та була противником відкриття великих сирітських будинків, кожний з яких об'єднував би дітей різного віку (від 8 до 18 років). Він пропонував сирітські будинки розділити на невеликі сімейного типу – будинки відповідно вікові дітей. Крім того, він вважав, що такі будинки треба розміщувати за містом, у селах, у мальовничих місцях. Це має доцільність, на його думку, і у виховному, і в гігієнічному, і в екологічному відношенні. Наближення режиму життя сиротинця до режиму життя сімейного є ідеалом, до якого треба прагнути [2, с. 16]. «Таким ідеалом міг би бути сиротинець у відповідному приміщенні для 20 – 30 осіб, де перебували

б діти років до 12. Вони навчалися б у школі разом з місцевими дітьми, а потім переходили у міський дитбудинок для подальшої освіти відповідно до своїх здібностей та індивідуальних смаків і потреб. Міський сирітський дім приймав би лише хлопчиків, доповнював би їх освіту, долучаючи їх до якоїсь професії [2, с. 16].

Педагог був переконаний, що опікуватися сиротинцем мають громадяни, які беруть активну участь у громадських благодіяннях. У Раді опікунів сирітського будинку мають обов'язково входити дільничні попечителі, якщо почне діяти проект міських попечительств. Питання влаштування вихованців, коли вони виходять із сиротинця, має розв'язуватися Радою попечителів. До того ж, бажаною є участь попечителів у житті дитячого колективу, оскільки, будучи винятково навчальним закладом, сирітський будинок зовсім позбавлений громадського контролю і громадської участі у суттєвих справах свого життя.

Просвітник О. Андрієвський був глибоко переконаний, що навчання, виховання і взагалі догляд сиріт справа суспільна, що саме суспільство зобов'язане дбати про професійну освіту вихованців шляхом надання їм стипендій і одноразової допомоги для продовження навчання. Коштами, які допоможуть забезпечити навчання, можуть бути залишки кошторисних витрат, які не треба повертати в міську казну, а зараховувати на рахунки закладу. До цих коштів слід додати прибуток одержаний за виробу майстерень, а також можливі пожертви. Наявність майстерень у сирітському домі дає змогу навчати вихованців ремесел, що може забезпечити безпосередній зв'язок з розвитком міського господарства інтересам якого вони можуть слугувати. Свої погляди на розвиток сирітського будинку О. Андрієвський поклав в основу спеціального ним розробленого «Положення о городском сиротском доме» [2, с. 1–20].

На основі власного досвіду, будучи директором Одеського сирітського будинку, О. Андрієвський переконався, що у таких закладах необхідно утримувати чотири групи вихованців: а) сироти, які навчаються в училищі; б)

сироти, які завершили навчання і працюють у майстернях сиротинця поки не знайдено для них відповідної роботи (причому притулок має турбуватися про подальше місце працевлаштування випускника); в) тих, хто навчається у середніх або вищих навчальних закладах; г) тих, хто працює у приватних майстернях, куди вони влаштовані для освоєння того чи іншого ремесла як учні.

Отож, О. Андрієвський був глибоко переконаний, що навчання, виховання і взагалі догляд сиріт справа суспільна, що саме суспільство зобов'язане дбати про професійну освіту вихованців шляхом надання їм стипендій і одноразової допомоги для продовження навчання. Коштами, які допоможуть забезпечити навчання, можуть бути залишки кошторисних витрат, які не треба повертати в міську казну, а зараховувати на рахунки закладу. До цих коштів слід додати прибуток одержаний за виробу майстерень, а також можливі пожертви. Наявність майстерень у сирітському домі дає змогу навчати вихованців ремесел, що може забезпечити безпосередній зв'язок з розвитком міського господарства інтересам якого вони можуть слугувати.

Іван Лучицький (1845 – 1918 рр.)

Ще одна постать, яка відіграла вагомую роль у педагогічній та соціально-виховній діяльності у розвитку молодого покоління та освіти на українських землях, – Іван Васильович Лучицький (1845 – 1918 рр.) – викладач, редактор, публіцист, а згодом громадський та політичний діяч. Особистість І. Лучицького досить багатогранна,

він плідно займався у сфері розвитку освіти, виховання та культури у Києві та інших містах України. Неодноразово надавав благодійні внески на

розвиток цієї справи

Усе життя педагог намагався допомагати суспільству, зокрема у сфері освіти. Його соціальні погляди були спрямовані на покращення навчання та культури виховання молоді, а саме учнів та студентів. Для ефективної діяльності потрібні були кошти, які надходили від товариств, одним із ініціатором яких був І. Лучицький. Поштовхом до створення товариств були життєві цінності педагога, які були закладені у нього з дитинства батьками.

Так, під керівництвом І. Лучицького у 1857 р. був створений «Статут про громадське призріння», що регулював діяльність добродійних товариств, які створювалися приватними особами, а Київський навчальний округ, утворений у 1832 р., став регіоном, де розвивалася система добродійної підтримки сфери освіти на всіх її рівнях – від початкових шкіл до університетів [17, с. 286]. Добродійне товариство могло складатися з необмеженого числа учасників, які попонували соціальні ідеї та вносили певні кошти або ж допомагали товариству своєю діяльністю. Всі члени товариства поділялися на почесних, які надавали значні пожертви або послуги товариству, співрегентів – осіб, які щорічно вносили мінімальні для членства кошти, та дійсних членів, які безпосередньо відповідали за ведення певних напрямків діяльності товариства [17, с. 25].

Однією із соціальних груп, яка виявляла найбільшу добродійність у сфері освіти, були педагогічні працівники, учні, студенти. Добродійність у сфері освіти XIX –початку XX ст. була спрямована на усунення причин соціальної незахищеності дітей та молоді та дедалі більше орієнтувалася не на щоденні потреби соціально незахищених груп дітей та молоді (одяг, взуття, книги, харчування), а на перспективні соціалізаційні цілі (стипендіальна підтримка; створення спеціальних навчальних закладів для дітей з особливими потребами) [17, с. 48–49].

Саме І. Лучицький, читав публічні лекції, рецензував гімнастичні програми, активно сприяв благодійним організаціям Києва та інших міст – щодо допомоги незаможним студентам, сприяння єврейським учням, дітям

робітників, сиротам, товариству облаштування жител і поліпшення побуту робітничого класу в Києві й інших містах, підтримував рух жінок за право здобувати вищу освіту

У січні 1902 р. І. Лучицького запросили до членства Київського Благодійного товариства, яке було засноване для надання допомоги найбільш бідному населенню м. Києва і частково Південно-західного Краю, яке перебувало під царською опікою і приєднане до установ імператриці Марії, яка утримує пансіонат для 36 бідних дівчат дворянського титулу; жіночу рукодільну школу на 70 осіб; чоловічу ремісничу школу на 60 осіб; будинок бідних для пристарілих різного прошарку населення; будинок бідних для пристарілих привілейованого стану; дешеві квартири для незаможних жінок, які отримують скромні пенсії; три недорогих їдальні, які за невелику плату видають обід; хлібопекарню; церкву для виконання всіх християнських обрядів малозабезпечених людей; бібліотеку; амбулаторію і лікарню для надання безкоштовної лікарської допомоги. Незалежно від цього, Товариство надає одночасну і частково постійну грошову допомогу зовсім бідним у нещасних випадках: на харчування, лікування, одяг, на поховання та в інших випадках. Така велика область допомоги бідним вимагала великих затрат з боку Товариства, тому воно намагалось залучити якомога більше осіб у ряди своїх членів, зокрема й Івана Васильовича. «Маємо повну упевненість, що Ви співчуваєте благодійній меті Товариства, побажаєте вступити у члени Товариства і тим же принесете велику допомогу. У випадку вступу в члени Товариства заповніть заяву, яка додається на звороті листа», – писали в листі від Товариства до І. Лучицького [14, арк. 3–4].

Працюючи викладачем у Київському університеті Св. Володимира І. Лучицький брав активну участь у діяльності Київського товариства сприяння початковій освіті, що виникло у 1882 р. як Комісія народних читань. Комісія народних читань тривалий час працювала без свого статуту. Тільки в липні 1901 р. Міністерство внутрішніх справ дало згоду на затвердження статуту, згідно з яким комісія дістала назву «Київське

товариство сприяння початковій освіті». Товариство ставило за мету сприяти початковій освіті в Києві та на його околицях. Для цього члени організації мали влаштовувати народні читання, народні читальні й бібліотеки, склади книг для народного читання. На кошти товариства і пожертвування було збудовано Народну аудиторію [5, с. 117].

21 травня 1909 р. І. Лучицького стає членом Київського товариства сприяння початкової освіти і може приступати до розширення Народної аудиторії в м. Києві.

У 90-х рр. XIX ст. І. Лучицький був членом ще багатьох товариств. Так, він був одним із засновників та активним діячем історичного товариства Нестора Літописця. Товариство засновано в 1872 р. з ініціативи професорів Київського університету Св. Володимира, а з 1874 р. існувало при Київському університеті. Товариство займалося виключно збиранням відомостей із місцевих українських архівів і бібліотек, вивченням пам'яток минулого, організацією читань доповідей з давньої і середньовічної історії України. З 1874 р. педагог був дійсним членом, а від березня 1894 р. – почесним членом Товариства та неодноразово переобирався у члени Ради товариства [15, с. 223–224].

Не лише І. Лучицький займався благодійними справами, а і його дружина Марія Вікторівна. Так, 4 грудня 1906 р. відома перекладачка отримала листа від Ради вищих жіночих курсів з Казані із проханням пожертвувати всі її видання для студентської бібліотеки курсів. У листі зазначалося, що Рада Вищих жіночих курсів у Казані заклопотана придбанням книг із предметів історико-філологічного і юридичного факультетів для заснування студентської бібліотеки Вищих жіночих курсів. Тому звернулися до Марії Вікторівни з проханням висловити співчуття до вищої жіночої освіти [13, арк. 1].

Отже, громадсько-благодійна діяльність ученого полягала у увіковіченню видатних діячів, грошова допомога товариствам, допомога бідним жителям у влаштуванні необхідних закладів та ін. Це людина, яка не

покладаючи рук до кінця своїх днів працювала на благо своєї країни та дбала про її добробут.

У контексті сучасного трактування виховного процесу заслуговує на увагу спадщина Никифора Яковича Григоріїва (1883 – 1953 рр.) – українського педагога, історика, журналіста та громадського діяча України. Педагог вагомого значення у своїй діяльності приділяв саме соціальному вихованню. Досить ґрунтовно про виховання особистості написано в праці «Українська національна

вдача», яка вийшла друком у Канаді 1941 р. У ній зауважено, що на виховання людини впливають усі суспільні об'єднання з якими вона контактує родина, школа, віра, товариства, громадські організації і держава, а склад і характер їх значно залежить від географічно-природних обставин [12, с. 11].

«Найголовнішими чинниками, які впливають на людину та її світобачення, є: мова, праця, мистецтво, релігія, мораль, право та культура наука», – справедливо вважав Н. Григоріїв.

За словами педагога, мова – найхарактерніша властивість культури кожного народу. В мові, як найстаршому, найдовготривалішому і найширше розповсюдженому культурному витворі, найяскравіше відображається вдача кожного народу. Не лише в словесності, а й у самій конструкції мови, в розмірі її слів, голосистості, наголосах. Повноголосність української мови, як і московської, порівняно з західнослов'янськими, на думку вченого, може свідчити або про економічну безтурботність українців, або про пристосування мови до поверхні [12, с. 34].

Наступним соціокультурним чинником, що надзвичайно впливає на витворення людської вдачі, Н. Григоріїв називає працю, фах, певну

діяльність – усе, що «витворює» людину. Залежно від того, який фах найбільше поширений серед певної праці, витворюється національна вдача. Українська нація складається на 93 відсотків з селян-хліборобів, 3,5 відсотків робітників, на 4,5 відсотків інших професій. Ще з давніх часів головне заняття українців – хліборобство, воно пов'язане з природою й усіма несподіванками погоди, виробляє пасивність і покірність, побожність і надії на сторонні сили, обережність і розміркованість, відданість і упертість, працьовитість і господарність [12, с. 37]. Кожна нація й держава складається з різних клас. Особи й групи, що належать до певних клас, з політичних причин гуртуються в партії, які борються за владу в державі з метою використання її в інтересах своєї групи, партії, класу, нації, держави або всього людства [4]

Серед соціокультурних чинників, що впливають на розвиток особистості, її виховання, Н. Григорійв виокремлює також релігію. Здавна, релігійні вподобання українців були прості, щирі та безпосередні. Весь побут українців здавна пронизаний релігійним світоглядом. Увесь первісний суспільний устрій збудований на приписах релігії. Елементи соціальної справедливості – головна база української релігії. Про це вже виразно свідчать писання таких визначних отців української церкви, як І. Вишневецький, М. Смотрицький та інші. Українська релігія – простонародна. Українці завзято боролися проти папської віри, а коли й мусли припинити під натиском сил, пристосували їх до свого характеру й потреб.

Релігійне почуття, за словами педагога, глибоке й незламне, а світогляд майже незмінний. Зміну віри накидали українцям тільки чужі сили примусом. Проте народ український до цієї пори зберіг основи свого природньо-релігійного світогляду, припасувавши його лише до вимог християнства. У релігії, як і в інших суспільних витворах, український народ пішов власним шляхом, виявив самостійну тверду вдачу. Кладучи голову «за віру», українці, хоч як були самі глибоко релігійні, не були фанатиками ані

змісту релігії, ані поширення її. Ніколи нікому насильно не накидали та й самі більше звертали увагу не на форму, а на зміст [12, с. 42].

Н. Григорійв наголошував: «Українська віра простіша, щиріша й більш народна, ніж догматично «начотчицька» віра москалів або віра поляків. Вона підкреслює простоту, щирість, поетичність і розумовість вдачі українського народу. Адже, нашому народові завжди буде притаманний елемент соціальної справедливості – головна база української релігії» [12, с. 42].

Невід'ємною складовою життєдіяльності людини Н. Григорійв називає мораль і право. Зміст приповідок і звичаїв, у яких відображається моральний світогляд українського народу, свідчить про надзвичайну його моральність. Шанування кожної особи оволодіння – все це свідчення високої моралі й глибокої правосвідомості, а разом з тим незлочинності, відсутності бажання насильства над іншими, грабування, визиску людини; свідоцтво високої людяності, глибокої демократичності [12, с. 43].

Одним із основних критеріїв вихованості людини є культура – це відображення багатьох людських поколінь, що її «витворили». Культура насамперед залежить від батьків, країни, середовища, в якому дитина знаходиться. Її не можливо досягти одній людині, бо за кожним індивідом стоять певні особи – батьки, учителі, доросле оточення [12, с. 34].

У своїй праці Н. Григорійв приділив значну увагу одному з найголовніших чинників, який впливає на людину, її світогляд, розумову активність – науку. Він наголошував: «Наука, яку здавна без школи, власним досвідом витворив український народ, яку переховував і передавав із покоління в покоління звичаями («народна наука»); шкільництво, яке також з давних-давен процвітало серед українців, яким вони славилися серед інших народів; потяг до освіти, школи, яким відзначилися минулі покоління не менше ніж сучасні; велика кількість наукових праць українців у різні часи на різні теми й різними мовами – все це свідчить, що народ український не менше здібний до розуміння й наукового спостереження життя, ніж до

поетичної творчості. Український скептицизм та критицизм у релігії зайвий доказ тому» [12, с. 43].

Значну увагу Н. Григоріїв у своїй педагогічній творчості приділяв саме моральному вихованню. «Мораль – то така вдача людини, яка складається з внутрішнього почуття та з розсуду», – саме таке пояснення моралі Н. Григоріїв додає у своїй праці українською мовою «Мораль. (Природа, зміст, історія та норми)» [10]. Вона вийшла друком у 1911 р. – це була перша літературна праця Н. Григоріїва. У ній він намагався зрозуміло викласти особливості людської моралі, природи моралі, закони поведіння людей одне з одним, межі моральної діяльності особистості, норми, правила, звичаї, закони моралі. Праця була написана в доступному українському стилі і стала вступом, початковим курсом у науку про походження та соціальне життя людини [8].

Педагог намагається донести до народу, що моральні якості кожної людини залежать виключно від неї самої, від її духовного світу. Н. Григоріїв поділяє моральні почуття людини на дві категорії. До першої категорії він відносить: діяльність внутрішнього почуття, яке називається – моральне почуття, до другої категорії – діяльність розсуду, який має назву – моральний розсуд. «Кожного разу, як нам випадає вирішити моральну цінність якогось бажання, спонукання чи поривання, вирішити чи вони моральні, чи не моральні, ми найперше відчуваємо їх моральну вартість моральним почуттям, а потім уже з'ясуємо розсудом. Часто буває так, коли ми зустрічаємося з такими спонуканнями, моральність яких зачіплює тільки розум, хоча якщо розібратися, то це не зовсім буде так», – пише педагог [10, с. 24].

Далі Н. Григоріїв наголошує на тому, що моральні якості людини завжди проявляються у її вчинках. Так влаштований світ, що знаючи правду, завжди хочеться вірити у краще. Багато різних ситуацій у житті, мотив учинку відомий, але першу роль у характеристиці відіграє почуття. Не обійшов осторонь у своїй праці Н. Григоріїв і такого питання, як межі

моральної діяльності. «Розглядаючи з морального боку яке-небудь спонукання, бажання чи поривання, ми насамперед пригадуємо, чи не було вже у нас подібних спонукань, бажань чи поривань. Якщо такі бажання були, то почуття зараз же, залежно від того, як тоді них ставили, дає й тепер такий відгомін, – чи то прихильник, чи ворожий. Розсудові тут нема чого робити, бо свій присуд він склав ще той раз. Тепер він потрібний хіба на те, щоб упевнити, що теперішнє спонукання і те давнє – однакові, що мотиви їх ті ж. Через це почуття у схожих випадках виявляється скоро і гостро, бо час гається лиш на те, щоб пригадати, який присуд воно з розсудом той раз склало, і відповідно вже цьому дати й тепер такий же відгомін – обуритись чи задовольнитися» [10, с. 25]. Моральне почуття, на думку педагога, виникає лише тоді, коли мотиви ясні. Педагог наводить приклад: «Коли ми бачимо, що розбишаки вбивають людину, то почуття морального обурення виникає вмить. Моральний розсуд у таких випадках майже не виявляє ніякої діяльності, бо вчинок сам по собі досить вже відомі, легко зрозумілий, і натура його мотивів, його спонукання добре нам відома» [10, с. 25]. Н. Григоріїв згадує моральні риси дідів, прадідів, стверджуючи що їхній моральний розсуд був такий самий, але більш схильний до співчуття, довіри до людей. Це пояснюється тим, що раніше наші прашури були менш освічені, не розуміючи, де правда, а де її тільки вигляд.

Значну увагу Н. Григоріїв зосередив на національному аспекті виховання. На його погляд, у дітях повинні плекати не тільки любов до рідної нації, а й усвідомлення розумову свідомість своєї рідної нації, що зветься національними гордощами. Якщо не дотримуватись цієї позиції навчання, то діти виростуть каліками. «Щоб не було таких національних калік, ми повинні дітей своїх змалку виховувати з ясным і певним національним поглядом, ми морально зобов'язані подбати, щоб діти наші не були безбатченками і не блукали по чужих хатах, щоб на них не тикали пальцями, щоб вони знали, хто їх батьки і чиї вони діти», – стверджував педагог [11, с. 7].

Людина має виразні властивості фізичні, інтелектуальні та моральні, залежно від характеру праці та природного й соціального оточення. Виховання кожної окремої людини залежить від конституції і властивостей її організму, переданих від предків і набутих можливостей організму. Від виховання людини залежить її подальше життя, її вдача, національна в тому числі. Педагог зазначає, що саме вивчення народної (національної) вдачі треба робити способом вивчення біологічної конструкції людських організмів та природного й суспільного оточення всіх його індивідів. «Оскільки вдача людей залежить від нації, від її організму та природного й суспільного оточення, то для вивчення вдачі народу (нації) необхідно дослідити й пізнати властивості та вплив їх на витворення в перспективі людської вдачі» [12, с. 11–13].

Педагог дає характеристику християнству через моральні та людські якості особистості: «Позитивна сторона української ментальності – це є моральність, яка побудована на засадах християнства. Хоча брак культури не компенсується моральністю. Тому завданням українських педагогів є поширення освіти, використання релігійної туги на мистецьку творчість і поглиблення науки» [12, с. 59]. Н. Григорієва рекомендував навчатися для того, щоб поширювати знання та урізноманітнювати заняття. Для реалізації цих цілей потрібно «поменше хліборобства, а побільше виробництва й торгівлі індустріалізація України» [12, с. 59].

Отже, Н. Григорієв значну роль приділяв соціально-виховним аспектам розвитку особистості, він давав чіткі характеристики чинникам, які впливають на людину, її світогляд. Значну увагу у спадщині педагога було приділено моральним якостям, які мають бути притаманні кожній людині.

Спадщина О. Андрієвського, І. Лучицького, Н. Григорієва багата цінними педагогічними ідеями з різних проблем педагогічної науки та стала важливим чинником освітнього відродження в складних умовах соціально-виховного та культурного життя України в другій половині XIX – на початку XX ст. Педагоги дбали про постійне підвищення якості освіти, розширення її

змісту та кола учасників освітнього процесу, введення нових навчальних предметів, зокрема курсів для навчання української мови. Були прихильниками підвищення якості фахової підготовки вчителів. Займалися благодійними справами, знаходили меценатів і все це робили заради блага української освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андриевский А. А. Какие меры необходимы къ поднятию физического воспитания въ средней школе? / А. А. Андриевский // Отчеть Одесского отдела русскаго общества охранения народного здравия за 1901–1902 г. – Одесса, 1902. – С. 113–145.
2. Андриевский А. А. О переобразовании городского сиротского дома / А. Андриевский // Известия Одесской городской думы. – 1902. – Январь (№ 1). – С. 1–20.
3. Бевз Т. А. Формування національної свідомості українця (на прикладі становлення світогляду Н. Григорієва) / Т. А. Бевз // Українознавство. – К., 2007. – № 4. – С.122.
4. Бевз Т. Партія національних інтересів і соціальних перспектив. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/Bevz_46.pdf.
5. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Л. Д. Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 192 с.
6. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. –
http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf.

7. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2кн. Кн.2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: Наукове видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
8. Бондаренко Т. Невтомний народник Ничипір Якович Григорійв. [Електронний ресурс]. Режим доступу. – <http://kraeznavstvo.at.ua/news/2009-08-27-20>.
9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374с.
- 10.Григорійв Н. Мораль. (Природа, зміст, історія та норми її). – СПб, 1912. –191с.
- 11.Григорійв Н. Про навчання дітей рідної історії. К.,1917. – 38с.
- 12.Григорійв Н. Українська національна вдача. – Вінніпег-Манітоба, 1941. – 61 с.
- 13.Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Ф. III.Комплексний фонд «Листування». Зібрання листів видатних діячів науки, культури і освіти XVII–XX ст.,спр. 553. Письмо Марии Луцицкой с просьбой пожертвования всех ее изданий студенческой библиотеке Высших женских курсов в Казани. 4 декабря 1906 г., 1 арк.
- 14.Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Ф. 66. Іван Васильович Лучицький, спр. 319. Киевские общества грамотности, благотворительное и общество содействия начальному образованию об участии в работе обществ, о сборе средств, постройки «Народного дома» и расширении «Народной аудитории». Январь 1900 г.–21 мая 1909 г., 6 арк.
- 15.Онопрієнко В. І. Владимир Иванович Лучицкий 1877–1949 / В. І. Онопрієнко ; [отв. ред. И. И. Мочалов]. – М. : Наука, 2004. – 283 с. : іл. – (Серія «Научно-биографическая литература» / РАН).

- 16.Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Мин. Нар. Прос., 1902. – 785 с.
- 17.Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ : монографія / Наталія Андріївна Сейко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.
- 18.Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет : актуальні проблеми / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 43.
- 19.Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – №4. – С. 10.